

BÜYÜK ÜSTAD EBÛ HANİFE*The Great Master Abu Hanifa*

Prof. Dr. Murtaza KÖSE*

Özet

Çoğunlukla Ebu Hanife olarak bilinen Numan bin Sabit, Sünni İslam inancı içinde bulunan dört ekol veya mezhepten birinin kurucusu olarak değerlendirilir. Bu ekol, onun adına izafeten Hanefilik veya Hanefi ekolu olarak adlandırılır. Ebu Hanife bugün Irak sınırları içerisinde bulunan Kufe şehrinde doğmuştur. Mekke, Medine ve diğer İslam ilmi merkezlerine yaptığı kısa yolculuklar ve hac ziyaretleri dışında, Ebu Hanife'nin yaşamının ilk yılları ve eğitimi Kufe'de sürmüştür. Kufe'de ilkin bir öğrenci, daha sonra bir tüccar, ardından bir fıkıh öğrencisi ve nihayetinde bir İslam içtihadı uzmanı ve öğretmeni olmuştur. Her biri kendi fıkıh ekolünü kurmuş olan farklı alimlerden fıkıh dersleri almıştır. Açık fikirli ve meraklı olması nedeniyle bilgiyi büyük bir tarafsızlık ve açıklıkla aramıştır.

Ebu Hanife'nin yaşadığı dönem boyunca İslam dünyası siyasi ve bölgesel tartışmalardan kaynaklanan huzursuzluklar yaşamıştır ve bu durum, İslam hukuku açısından da gözlemlenebilmiştir. Ebu Hanife başkalarının fikirlerini, kabul etmese bile büyük bir saygıyla karşılamıştır, çünkü o insanın başkalarının fikirlerini dinleyerek ve diyalogla her zaman birşeyler öğrenileceğine inanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebu Hanife, Fıkıh, İslam**Abstract**

Numan bin Sabit, commonly known as Abu Hanifa, is considered the founder of one of the four schools or rites of Islamic legal knowledge within the Sunni branch of Islam. That school is eponymously labeled the Hanafi or Hanifite school. Abu Hanifa was born in Kufa which is in Iraq today. Abu Hanifa's early life and education took place at Kufa, except for periodic pilgrimages (*hajj*) and scholarly visits to Mecca, Medina, and other centers of learning. He flourished in Kufa: first as a student, then a merchant, then as a student of *fiqh*, and finally a teacher and expert of Islamic jurisprudence. He

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

| PROF. DR. MURTAZA KÖSE

studied fiqh as taught by a variety of different masters who formed personal schools of fiqh. Liberally inclined and naturally curious, he pursued knowledge with great openness and lack of bias.

During Abu Hanifa's life, the Islamic world experienced unrest caused by the yeast of dispute in the areas of politics, religion, and, what may amount to almost the same thing in Islam, Islamic law. He also never shunned learning other people's perspectives even though he may not have accepted them as he felt that one could always learn by listening to and dialoguing with others.

Key Words: Ebu Hanife, Fiqh, Islam

Giriş

İslam dünyasının günümüzde belki de en çok kaht-ı rical döneminin yaşandığı devrelerin içindeyiz. Asrımızda yaşadığımız dînî, siyasî, iktisadî her bir problem toplumun her bir ferdinî etkilemekte, bunun sonucu olarak da altından kalkılması oldukça zorlaşan bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Kompleks bir yapının çözüme kavuşturulması, ferdlerin hayatındaki her alanın çıkmazlarının aşılması da yine donanımlı güçlü dimağların yetişmesi ve yetiştirilmesiyle hallolacaktır. Büyük Üstad Ebû Hanîfe Kur'an ve sünneti anlamadaki zekâsı ve mantalitesi ayrıca diğer meziyet ve faziletleri kendi asrında "imam-ı a'zam" lakabını almasına vesile olmuştur. Bugün de Ebû Hanîfe rey ve içtihatlarıyla teşekkül ettirdiği mezhebi sayesinde milyonlarca mensubuna rehberlik etmektedir. Oluşturduğu fıkıh akademisindeki usul ve tekniği, farklı fikir ve düşünce hürriyetinin gelişmesine zemin hazırlamış, buna bağlı olarak İslam'ın, Kur'an ve sünnet bağlamında yeni fikirlere açık olduğunu ortaya koymuştur.

Ebû Hanîfe (h.80/150)

Ebû Hanîfe'nin adı Numan b. Sâbit'tir. Hicri 80 de Kûfe'de doğmuş olup, 150 de Recep ve Şaban ayında 70 yaşında iken Bağdat'da vefat etmiş olup, Kûfe fakihî diye anılır.¹ Ebû Hanîfe'nin doğum tarihinde hemen hemen görüş birliği vardır. Torunları Ömer ve İsmâil'in belirttiklerine göre nesebi Numân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'tır. Aslen Arap olmayan Ebû Hanîfe'nin dedelerinin Fars menşeli olduğu rivayet edilir. Memleketleri fethedildiği zaman kabilelerinin ileri gelenleri arasında kendilerine de eman verilmiş,

¹Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (öl:436), Ahbâru Ebi Hanîfe ve Ashabihi, 1974, Beyrut s, 88; (sah); Ebû Hanîfe hakkında yazılan farklı makaleleri ihtiva eden özel sayıya bakınız. (İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe Özel sayısı, Nisan, 2012, sayı, 19)

onlara esir muamelesi yapılmamış ve Arap olmadıkları için, Bekir b. Vâil oğulları kabilesinin aşireti olan Teymullah b. Sa'lebe oğullarının himayesine verilmişlerdir. Diğer bir rivayete göre ise dedesi Zûtâ, köle olarak İran'dan getirilmiş, sonra da efendisi tarafından âzat edilmiştir. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, Bekir b. Vâil oğulları veya Teymullah b. Sa'lebe oğullarının mevlâsı (âzatlısı) diye bilinmiş ve zaman zaman Teymî nisbesiyle de anılmıştır. Ebû Hanîfe'nin aslının Nesâ'dan, Enbâr'dan, Tirmiz'den geldiği veya babasının Fars, annesinin Hint menşeli olduğu yahut Türk asıllı kabul edildiği rivayetleri de bulunmakla birlikte dedesi Zûtâ'nın, aslen Kâbil bölgesinde yaşayan Fârisoğulları'na mensup "merzûbân" denilen bir uçbeyi olduğu rivayeti daha kuvvetli görünmektedir. Dedeleri Sâsânî Devleti'nde görev almış, valilik yapmış kimselerdir. Hatta Sâsânî Meliki Hürmüz'ün Ebû Hanîfe'nin dedesi olduğu da nakledilmiştir.² Dedesi Zûtâ İran'dan köle olarak Irak'a getirilerek sahibi tarafından hürriyetine kavuşturulmuş bir kişidir. Babası Sâbit ise hür ve müslüman olarak doğmuş, küçüklüğünde Hz. Ali'yi görmüş ve onun, gerek kendisi ve gerekse nesli için yaptığı hayır dualarına mazhar olmuştur. Ebû Hanîfe hayatının ilk dönemlerinde ipek kumaş ticaretle uğraşan ve daha sonra kendinî ilme verip ticareti ortaklarıyla devam ettiren zeki bir insandır.³

Sahabeden dört kişiye yetiştiği ve onlarla görüştüğü konusu tartışmalıdır. Bu sebeple tâbiünden sayılıp sayılmayacağı konusu tartışılmıştır. Bu dört sahabe Enes b. Malik, Kûfeli Abdullah b. Ebi Evfâ, Medineli Süheyl b. Sa'd, Mekkeli Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâile dir.⁴ Tercih edilen görüşe göre ahabdan bazılarını kendisi küçük yaşta iken görmüştür ancak onlardan doğrudan hadis rivayet etmemiştir. Tâbiünden olan üstadları arasında kendisinden en çok istifade ettiği şahıs Hammâd b. Ebî Süleyman'dır (ö. 120/737) olup bu zat Irak fakihî olup bu bölgede söz sahibi bir kişiydi. Ebû Hanîfe bu zatın derslerine tam on sekiz yıl devam etmiştir.

Muvaffak Mekki, Ebû Hanîfe'nin uzun ömürlü yaşayan sahabelerle görüştüğü konusunda ihtilaf olmadığını söylemektedir. Zira görüştüğü sahabilerden Enes b. Malik hicri 98, yine Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâile de hicri

² Saymerî, s, 2

³ Saymerî, s, 1, 2

⁴ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, (ö.483/1090), Kitabu'l-Mebcut Lişemsiddin's Serahsî,(I-XXX), Beyrut, 1989, I, 3; Kamil Musa, el-Medhal İla Teşrii'l-İslamî, 1989, Beyrut, s. 145

102 de vefat etmiştir. ⁵ Bu sahabilerin vefat tarihleri de Ebû Hanîfe'nin görüşmüş olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Ebû Hanîfe eğitimine ilk olarak kelim ilmiyle başlamış olup daha sonra üstadı Hammâd'dan fıkıh dersi almaya başlamıştır. Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yusuf onun ilim öğrenme silsilesini Kur'an'ı ezberlemek, hadis hızı daha sonra lügat ezberleme ve kelim ilmi ni öğrenme şeklinde olduğunu ve daha sonra fıkha yöneldiğini rivayet etmektedir. Ebû Yusuf devamla fıkıhtan daha faydalı bir ilim olmadığını söylemiştir.⁶

İslâm'da hukukî düşüncenin ve icihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olup daha çok Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam diye şöhret bulmuştur. Ebû Hanîfe onun künyesi olarak zikrediliyorsa da Hanîfe adında bir kızının, hatta oğlu Hammâd'dan başka çocuğunun bulunmadığı bilinmektedir. Bu şekilde anılması, Iraklılar arasında hanîfe denilen bir tür divit veya yazı hokkasını devamlı yanında taşıması veya hanîf kelimesinin sözlük anlamından hareketle haktan ve istikametten ayrılmayan bir kimse olmasıyla izah edilmiştir.⁷ Buna göre "Ebû Hanîfe"yi gerçek anlamda künye değil bir lakap ve sıfat olarak kabul etmek gerekir. Onun öncülüğünde başlayan ve talebelerinin gayretiyle gelişip yaygınlaşan Irak fıkıh ekolü de imamın bu künyesine nisbetle "Hanefî mezhebi" adını almıştır. "En Büyük İmam" anlamına gelen İmâm-ı Âzam sıfatının verilmesi de çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip bulunması, hukukî düşünce ve icihad metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodu etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle açıklanabilir.⁸

Ebû Hanîfe'nin Doğduğu Muhit ve İlme İntisabı

Ebû Hanîfe'nin doğduğu yer Kufe'dir. Kufe, Irak'ın en büyük iki şehriden biri idi. Irak'da o dönemlerde muhtelif kavimler, cemaatlar yatağı olduğundan dolayı eski medeniyetlerin merkezi idi. Süryani'ler bölgede yaygın vaziyette olup, İslamiyetten önce de bu bölgede Yunan felsefesi, İran hikmeti okunurdu. Bu gölgede aynı zamanda farklı hıristiyan mezhepleri mevcuttu. Bu farklı topluluklar İslamiyetten sonra da bölgede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Siyasi fırkalar birbirleriyle sürekli ihtilaf halinde olup

⁵ Mekkî, Menakıbu Ebi Hanife, Beyrut, 1981, I, 35, 36; İbn Hacer Heysemi, Hayratü'l-Hisan, s, 25; Kamil Musa, s, 145

⁶ Kamil Musa, s, 145

⁷ İbn Hacer el-Heytemî, s. 32

⁸ Uzunpostalcı, Mustafa, DİA, "Ebû Hanîfe" Maddesi, Mustafa Uzunpostalcı, , 1994, c, X, 131

mücadele halinde idiler. Şia aynı bölgede bulunurken çöl kesimlerinde hariciler oralara yerleşmiş bu arada mutezile de ortaya çıkmıştı. Sahabeyle görüşen tabiin imamları da elde ettikleri ilimlerini bu bölgede neşretmekteydiler. Dolayısıyla bölge birçok fikrin harman olduğu ve sık sık ilmi münazaraların yanında fiili çatışmalarında olduğu bir bölge idi. Ebû Hanîfe böyle bir bölgede neşet etmiş ve gençliğinden itibaren bu mücadelelerin içerisinde kendinî bulmuştur.

Ticaretle uğraşan Numan b. Sabit'in parlak zekası ulemadan bazılarının dikkatini çekmiş ve onun ilim meclisine devam etmesi ve onunla iştiğal etmesini istemişlerdir. Kendisi bu konuda İmam Şa'bi'nin söylediklerini şöyle nakletmektedir.

“Günün birinde Şa’bi’nin yanından geçiyordum. Beni çağırdı ve bana.

-Nereye devam ediyorsun? dedi.

Ben de:-Çarşı pazara, dedim.

-Maksadım o değil, ulemadan kimin dersine devam ediyorsun? dedi.

-Hiç birinin dersine devam edemiyorum, dedim.

-İlim ve ulema ile görüşmeği sakın ihmal etme, ben senin uyanık ve canlı bir genç olduğuna görüyorum, dedi. Onun bu sözü benim içimde iyi bir tesir bıraktı. Çarşı pazar işlerini bıraktım. İlim yolunu tuttum. Allah'ın inayetiyle Şa'bi'nin sözünün bana çok faydası oldu.”⁹

Önce akaid ve cedel ilmini öğrenmeye başlayan, giderek bu ilimde belli bir mesafe alan Ebû Hanîfe, dönemindeki inkârcı ve bid'atçılarla münakaşa etmiş, farklı itikadî düşünceye sahip kimselerin ve mezheplerin bulunduğu Basra'ya zaman zaman yaptığı seyahatlerinde de bu tavrını sürdürmüştür. Ebû Hanîfe bu tür münakaşa ve münazaralarıyla, Hz. Peygamber'den sahabeye ve sonraki nesillere intikal eden ve o dönem müslümanlarının çoğunluğunca da benimsenen itikadî esasları savunmayı gaye edinmiştir. Onun bu alandaki görüşleri zamanla daha belirgin hale gelecek olan Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur.

Ebû Hanîfe'nin kelim ve akâid konularında yaptığı ilmi münakaşalar ve münazaralar onun fikri derinliğini daha da ilerleterek olayları ve hadiseleri daha zekice kavramasına vesile olmuştur. O Mekke ve Medine'ye geliş

⁹ Mekkî, s, 54

gidişlerinde ve Hicaz bölgesinin diğer yerlerine ziyaretlerinde fikhi münazaralar yapar ve adeta o bölgelerde fıkıh pazarları kurulurdu. Onun meclisinde herkes görüşünü ve delilini ortaya atar serbestçe konuşurdu. Bu vesilelerle o güne kadar işitmediği hadisleri, sahabe fetva ve içtihatlarını duyar yeni yeni kıyas ve hükümlere vakıf olurdu.¹⁰

Ebû Hanîfe özellikle Mescidi Haramda kaldığı 6 yıl süre zarfında ilim ile iştigalden uzak durmayıp çevresinde bulunan ilim ehli zatlarla ve hac vesilesiyle etraf coğrafyadan gelen ilim adamlarıyla da dersler yapmış onlar ile birçok konuda ilmi müzakerelerde bulunmuştur. Bu konuyu Abdullah İbn Mübarek şöyle ifade etmektedir: “ Ebû Hanîfe Mescidi Haram’da ilim halkasını kurup batılı ve doğulu ilim adamlarına fetva veriyordu. O gün orada insanların en seçkinleri ve fukahanın en büyükleri bulunuyordu” demiştir.¹¹

Ebû Hanîfe’nin Yaşadığı Devir

Ebû Hanîfe Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan zamanında h. 80 de doğmuş olup, 150 senesine kadar yaşamıştır. Bu arada Emevi halifesi II. Mervan zamanını da görmüştür. Emevilerin en kuvvetli olduğu çağları, sonra da zayıflayıp yıkıldığını gördü. Abbasi devletinin kuruluşunu, kuvvetlenip gelişmesine de şahit olmuştur. Hayatının yaklaşık 52 senesi Emeviler, 18 senesi ise Abbasiler devrinde geçmiştir. Abbasi halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffah ve Mansur dönemlerini görmüştür. Abbasi Halifesi Mansur’un kadılığı kabul etmesi hususunda çok ısrarlı ve tehdit etmiş olması Ebû Hanîfe’yi red kararında vazgeçirememiştir.¹²

Ebû Hanîfe kendinî tanımaya başladığı dönemlerde Emevi hükümetinin en şiddetli ve en zalim idaresini gördü. Emevi idarecilerinden Haccac b. Yusuf es-Sakafî idaresinde yaşadı ve bu dönemi gördü. Ebû Hanîfe Haccac döneminde 15 yaşında bir genç idi ve çok şeylerin farkındaydı. Bu dönemde yaşanan haksızlıklar, zulümler, ehl-i beytin maruz kaldığı işkenceler ve cinayetler onu derinden yaraladı. Hatta kendisi de bizzat mağduyriyet ve zulümler görerek hapse atıldı, hatta Emevilerin elinden kaçarak Beytullah’a sığınmak zorunda kaldı. Ebû Hanîfe’nin Ehl-i beyt’e karşı kalbî yakınlık ve bağlılık duyduğu ve Hz. Ali evlâdını sevdiği kesindir. Bu sebeple Emevîler’in Ehl-i beyt’e karşı tutumu sertleşince Ebû Hanîfe onları açıkça tenkit etmekten çekinmemiştir. Hatta onun, Zeyd b. Ali’nin h.121 (739) yılında Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik’e karşı başlattığı ayaklanmayı hem maddî olarak hem de fetvalarıyla mânen desteklediği nakledilmektedir. Bu

¹⁰ Zeydan Abdülkerim, el-Medhal Lidirâseti’ş-Şeriatî’l-İslamî, s, 131, sah.

¹¹ Mekî, s, 312

¹² Kamil Musa, s, 146

ayaklanma h.122'de (740) Zeyd'in öldürülmesiyle sona ermiş, daha sonra oğlu Yahyâ h.125'te (743) Horasan'da ayaklanmış ve o da öldürülmüştür. Üst üste gelen bu olaylar âlimlerin Emevî hilâfetini açıktan tenkit etmelerine, dolayısıyla hilâfetin sarsılmasına sebep olmuştur.¹³

EBÛ HANİFE'NİN ÜSTADLARI

Ebû Hanîfe'in yetişmesinde sahabe neslinin yetiştirdiği büyük imamlar oldukça rol oynamıştır. Kendisi az da olsa bazı sahabelerle görüşmüş onlardan istifade etme imkânı elde etmiştir, bu yönüyle de kendisi tabiiin sınıftan sayılır. Ebû Hanîfe'nin kendinden sonraki gelen müçtehit imamlara kıyasen oldukça büyük avantaj sahibi olduğunu söylemek mümkündür, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in yetiştirdiği sahabeler ve onların çocuklarının müktesebatı Ebû Hanîfe'nin ilmî ve ahlakî olarak beslenmesi ve yetişmesinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu yönüyle kendinden sonrakilere karşı farklı bir avantaj nasip olmuştur.

Ebû Hanîfe'ye bir gün Ebû Cafer bu ilmi nereden aldığını sorarak aynı zamanda hocalarının kimler olduğunu da sormuş, bunu üzerine Ebû Hanîfe bizzat kendisi Hammad, İbrahim en-Nehaî, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Abdullah İbn Mesud, Abdullah İbn Abbas gibi zevattan ilim elde ettiğini bizzat ifade etmiştir.¹⁴ Aslında Ebû Hanîfe'nin hocaları arasında bu zevatın tesiri çok olmakla birlikte Onun Basra, Kûfe ve Irak bölgesinin ileri gelen üstadlarının hadis ve fıkıh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği, 100'e yakın Şurayh, Alkama b. Kays, Mesruk b. Ecda, Esved b. Yezid, Âmir b. Şerahîl eş-Şâ'bî, gibi tâbiîn âlimiyle görüştüğü¹⁵ ve birçok kimseden hadis dinlediği rivayet edilir. Seyahatleri sırasında bizzat Atâ b. Ebû Rebâh, İkrime ve Nâfi'den hadis dinlemiş, onlar vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmini, özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi fakih sahâbîlerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur. Çeşitli vesilelerle Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Ca'fer es-Sâdık da dahil birçok âlimle görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Hatta Ebû Hanîfe, devrinin sapık fırka mensuplarının Câbir b. Yezîd el-Cu'fi gibi sahasında yetişkin olanlarıyla ve fikrî önderleriyle de görüşüp münazara etmiştir. Hac münasebetiyle gittiği Mekke'de döneminin seçkin ilim adamlarıyla karşılaşarak görüş ve fetvalarını onlarla tartışma imkânı bulmuştur. Bütün bu temasların, Ebû Hanîfe'nin bilgi

¹³ Uzunpostalcı, DİA, X, 133

¹⁴ Saymerî, s, 59

¹⁵ Zehebî, s, 1

birikimine ve fikhî meselelere bakış açısına önemli ölçüde katkısının bulunduğu açıktır.¹⁶

Ebû Hanîfe'nin Önde Gelen Öğrencileri

Devrinin seçkin âlimlerinin pek çoğu ile görüşme ve onlardan ilmî yönden faydalanma imkânı bulan Ebû Hanîfe'nin asıl hocası, döneminde Kûfe rey ekolünün üstadı kabul edilen ve İbrahim en-Nehaî'den sonra yine Kûfe fakihî olan Hammâd b. Ebî Süleyman'dır.¹⁷ Ebû Hanîfe, h.102 (720) yılından itibaren hocasının vefatına kadar on sekiz yıl süreyle onun ders halkasına devam etmiş, en seçkin öğrencileri arasında yer almış, hocasının bulunmadığı zamanlarda ona vekâleten ders verecek seviyeye yükselmiştir. Hammâd'ın h.120 (738) yılında ölümü üzerine, kırk yaşlarında iken arkadaşları ve öğrencilerin ısrarları üzerine hocasının yerine geçerek ders okutmaya başlamış, bu hocalığı bazı aralıklarla ölümüne kadar sürmüştür. Son derece vakarlı, mütevazî ve üstün anlayış sahibi olan Ebû Hanîfe'nin derslerine o günkü İslâm ülkesinin her tarafından öğrenciler katılmış ve etrafında geniş bir ders halkası oluşmuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin sayısının birkaç bini bulduğu, bunlardan kırkının ictihad edecek dereceye ulaştığı belirtilir.¹⁸

166

Ebû Hanîfe'nin oluşturduğu bu ekipdeki âlimlerin her birinin İslamî konularda belli bir birikimi olmakla birlikte ayrıca uzman oldukları alanları da söz konusuydu. Mesela Vekî Kur'an ve tefsir ilimlerinde meşhur, Hafs büyük bir muhaddis idi.

Ebû Hanîfe'nin öğrencileri her zaman kendisini minnet ve hürmetle anmışlardır. Kendisi üstadı Hammâd'ın ders halkasına varis olduktan sonra otuz yıl boyunca ders okutmaya devam etmiştir. Hanefî doktrinini oluşturan yapının fikir işçileri oldukça fazla ve bu ekol onlarca müçtehit yetiştirmiş ve kendinden sonraki mezhep imamlarına üstadlık etmişlerdir. Bunlar arasında Züfer b. el-Hüzeyl (öl:158), İbrahim b. Tahmâne'l-Herevi (öl:163), Leys b. Sa'd (175), Kasım b. Ma'n el-Mesudi (175), Abdullah b. Mubarek (öl: 181), Ebû Yusuf (öl.182), Yahya b. Zakeriyye b. Ebi Zâide (öl: 183), Muhammed b. Hasan b. eş-Şeybanî (öl:189), Hafs b. Gıyâs el-Kâdî (öl:194), Vekî b. Cerrâh (197), Hasan b. Ziyad el-Lü'lüü (öl:204), Muallâ b. Mansur er-Râzî (öl: 211), Ebû Hanîfe'nin kendi oğlu Hammad, Nuh b. Ebî Meryem, Ebû

¹⁶ Uzunpostalcı, DİA, X, 132

¹⁷ Saymerî, s, 7

¹⁸ Bezzâzî, s, 218-246.

Mutî'el-Hakem b. Abdullah el-Belhî, Esed b. Amr el-Kâdî, gibi daha birçok talebesi mevcuttur.¹⁹

Ebû Hanîfe'nin Şahsiyet ve Fazileti Hakkın Çağdaşlarının Söyledikleri

Ebû Hanîfe hakkında leh ve aleyhde söz söyleyen bu konuda kitap yazarlar bile mevcuttur. Zira bugün milyonlarca mensubu bulunduğu böyle bir zatın lehinde eserler bulunduğu gibi onun ulaştığı mevki ve bu itibarını gölgelemek isteyen insanlar ve yazılar dün bulunduğu gibi bugünde olması mümkündür.

Ebû Hanîfe şahsına münhasır fikri yapısı ve kabiliyetiyle, derin düşünceleri olan bir fakihti. Onun bu görüşlerine hayran kalıp ona uyanlar olduğu gibi anlamayıp da ona muhalefet edenlerin bulunması da gayet tabiidir. Aleyhde bulunanların çoğunluğu onun müstakil bağımsız fikirlerine ayak uyduramayanlar ve onun geniş anlayış ufkuna ulaşamayan kısa görüşlülerdir.

Ebû Hanîfe şahsiyeti ve fazileti ile yaşadığı dönemde takdir edilen ve örnek alınan bir kişilik olmuştur. Ticaret ile bizzat uğraştığı dönemler olmak üzere ilim yolculuğu sırasında ve hocalığı döneminde kendisine iktida edilen, kanaat ve görüşleri dikkate alınan değerli bir şahsiyet olmuştur. Özellikle içinde bulunduğu dönemin haksız zalimliklerine ve yapılan haksızlıklara karşı hak ve hakikatın arkasında durup onu savunan gerektiğinde de fiili mücadelelerle karşı karşıya kalıp dik duran bir şahsiyet olarak ortadadır.

Ebû Hanîfe'nin hadisçiliği hakkında da ileri geri çok şeyler söylenmiştir. Onun hadis bilgisinin azlığı ve hadislerle muhalefet ettiği şeklindeki ifadeler daha çok kişisel değerlendirmelerdir.²⁰ Esas itibariyle onu medhedenler ve onun fazileti, ilmî kişiliği, şahsiyeti hak ve hakikat karşısındaki dik duruşu konusunda daha çok bilgiler vardır. Lehde söylenenlerin bir kısmında abartı söz konusu olsa bile aleyhde söylenenler daha çok onu kıskanan ve mezhep taassubuyla hareket edenlerin sözleridir. Zira İslam'ın anlaşılması ve onun tebliğ ve temsilinde Hz. Peygamber'den sonra sahabe ve tabiin gelmektedir. Ağırlıklı görüşe göre tabiinden sayılan Ebû Hanîfe de İslam âleminde en çok sevilen ve görüşlerinden istifade edilen aynı zamanda en çok müntesibi olan kişi de Ebu Hanifed'dir. Üstelik bu zat döneminde İmam-ı Âzam lakabıyla anılmış ve tarihe geçmiştir.

¹⁹ Zehebî, s. 11; Kevseri, Muhammed Zâhid, Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadisuhum, (tah: Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut, s. 60, 63

²⁰ Bu konuda bkz. Ünal İsmail Hakkı, İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu. Ankara, 1994, s. 267-269

Ebû Hanîfe hakkında hem çağdaşı olan âlimler hem de daha sonraki dönemin insanları onun zekâsı, vakar, fazilet, ilmi kapasitesi ve ahlakı hakkında çok sözler ifade etmişlerdir. Bu ifadeler onun döneminde başka kimseler hakkında söylenen sözlerin belki de en nadir olanlarıdır. Onun hakkında söylenen sözler değerlendirildiğinde müsbet anlamda olan ifadelerin daha çok olduğunu söylemek mümkündür.

Onun zühd ve takvasının yanında ibadet hayatında gösterdiği hassasiyet diğer insanlara misal teşkil etmiştir.²¹ Ebû Hanîfe'nin çağdaşlarından olup zühd ve takvasıyla meşhur Fudayl b. İyaz onun hakkında şunları söylemektedir: "Ebû Hanîfe fakih ve müttaki bir zat idi. Fıkıh ilminde şöhret sahibi olup aynı zamanda varlıklı servet sahibi bir şahsiyetti. Etrafındakilere çok iyilik etmekle tanınmış idi. Gece gündüz ilim öğrenmekle meşgul, kendisine müracaat edenler ilminden ve malından istifade ederlerdi. Geceleri ibadetle geçirir, az konuşu çok sükût ederdi. Helal ve harama dair herhangi bir mesele ortaya atılınca hemen konuşurdu. Hakka delalet hususunda en güzel harekette bulunup, saltanat malından kaçınır ve saltanatın hediyesini kabul etmezdi. Muasırlarından Melih b. Vekî diyor ki: "Allah'a yemin ederim ki Ebû Hanîfe son derece emanete riayet ederdi. Büyük ve eşsiz bir kalb sahibi idi. Allah'ın rızasını her şeyden üstün tutar ve Allah uğrunda boynuna kılınc çalsalar bunlara katlanırdı."²²

Çağdaşı olan müctehid âlimlerden İmam Mâlik onun zekasının üstünlüğünü ifade etme sadedinde : "Ebû Hanîfe öyle bir kişidir ki, sana şu direğin altından olduğunu iddia etse isbat edebilir" demiştir. İmam Şâfî "Bütün insanlar fıkhıta, Ebû Hanîfe'nin aile fertleri sayılır"²³ sözüyle onun fıkıh ilmindeki konumuna işaret ederken, İbnü'l-Mübarek de "Fıkıh'ta Ebû Hanife gibisini görmedim, ondan daha dindar birini de görmedim" demiştir.²⁴

İbn Ebî Leylâ, kendisine talebelik yapmış olan Ebû Yusuf'a sıkı sıkı tenbih ederek ondan ayrılmaması gerektiği ve onun ilim ve fıkıh yönüyle benzeri olmayan bir kişi olduğunu ifade etmiştir.²⁵

²¹ Zehebî, s, 12

²² Saymerî, s, 30, 33; Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb (öl:463), XIII, 352

²³ el-Hin, Mustafa Saîd, Dirasetün ve Tarihiyyetün Lilfikhi ve Usûlihi, Dimeşk, 1983, s, 108

²⁴ Kamil Musa, s, 146

²⁵ Mekkî, s, 289

Ebû Hanîfe'nin Ders Usulü ve Tekniği

Ebû Hanîfe'nin ilim dünyasına bıraktığı en önemli kazanımlardan birisi, Muhammed Hamîdullah'ın “fıkıh akademisi” tabirini kullandığı “icthad şûrası”dır.²⁶ O derslerinde takrir metodunu değil, istişare ve müzakere usûlünü tercih etmiştir. Bu husus belki de Ebû Hanîfe'nin ilim dünyasına en önemli kazanımıdır. Zira ilim bütün toplum fertlerinin ihtiyacı olan, onların maddi ve manevi inkişafına vesile aracıdır.

Mekkî, Ebû Hanîfe'nin bu tekniğini ifade sadedinde haneî görüşlerinin temelini Ebû Hanîfe'nin talebeleriyle yaptığı istişareye dayandırmaktadır, demektedir.²⁷ Talebeleriyle istişare etmeksizin kendi başına dinde bir içtihat bulunmamış. O meseleleri tek tek ortaya koyar, talebelerini dinler, kendi görüşünü söyler, onlarla bir ay hatta daha fazla münakaşa ederdir. Meselelerden biri hakkında görüşlerden biri ağırlık kazanınca Ebû Yusuf bir esas olarak onu tesbit ederdi. Nihayet o bütün esasları böylece tesbit etmiş ve mezhebin görüşleri bu şekilde oluşmuştur. Şura şeklinde olan bu yaklaşım sonucu elde edilen görüşler en uygun ve en doğru olanlardır. Aynı zamanda hakka daha yakındır.²⁸

Ebû Hanîfe'nin talebelerin görüşlerine değer veren, etrafındaki ilim adamlarını yok saymayan bir mantaliteye sahip olduğunu yürüttüğü ders halkası ve istişare sistemi ispat etmektedir. Bu konuda talebesi Züfer şunları ifade etmektedir: “Biz Ebû Hanîfe'nin derslerine devam ederdik, Ebû Yusuf ve Muhammed de bizimle okurdu, biz Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yazardık. Bir gün Ebû Hanîfe Ebû Yusuf'a hitaben: “Ey Yakub vay haline! Benden her işittiğini yazma. Ben bugün böyle düşünüyorum, yarın onu bırakabilirim, yarın ki görüşümü de ertesi gün terkedebilirim”²⁹ şeklinde içtihat kabiliyetinin kendisine zamanla farklı görüşler kazandırabileceğine de işaret etmiştir.”

Ebû Hanîfe'nin kendine has bir içtihat tekniği söz konusudur. Bu metodu ders halkası esnasında talebeleri de kavrayıp uygulamışlardır. Özellikle Ebû Yusuf, Züfer b. Hüzeyl gibi talebeleri kıyasta ileri bir dereceye ulaşanlar içerisinde ilk sırada gelmektedirler. Talebelerinden Muhammed b. Hasan'ın naklettiğine göre Ebû Hanîfe'nin öğrencileri yaptıkları kıyasları onunla tartışarlardı; fakat o, “Ben istihsan yapıyorum” deyince hiç kimse

²⁶ Hamîdullah Muhammed, İslam Hukuku Etüdüleri, İstanbul, 1984, s, 190

²⁷ Mekkî, s, 391

²⁸ Mekkî, s, 391

²⁹ Bağdadî, XIII, 403

kendisine yetişmezdi.³⁰ Çünkü Ebû Hanîfe meseleler arasındaki açık veya gizli illetleri bulur, onları kolayca kavradı. Ayrıca halkın muâmelâtını da göz önünde bulundurur, dinin temel ilke ve esaslarına aykırı olmadığı sürece bunları delil olarak alırdı. Ebû Hanîfe asla zorluk taraftarı değildi.

Ebû Hanîfe özellikle günümüzde ilim dünyasının en çok muhtaç olduğu ve kişilerin kendi kanaat ve görüşlerinin dışındaki fikirlere de toleranslı yaklaşılması gerektiğini ve bu konuda taassub gösterilmesinin yanlışlığı ortaya koymaktadır. O büyük üstad bu konuda şunları ifade etmektedir: “ Bu, bizim söyleyebildiğimiz en güzel sözdür. Kim bizim sözümüzden daha doğru bir söz getirirse, o hakikate bizimkinden daha yakındır” dediği , “ senin bu fetvalar kendilerinde hiç şüphe olmayan hakikatle midir ?” diye sorulunca de “bilmiyorum, belki de kendisinde hiç şüphe olmayan batıldır”³¹ şeklinde karşılık verdiği nakledilmektedir.

Bütün bu ifadeler onun serbest fikirli ve uzak görüşlü şahsiyet olduğuna verdiği hükümlerle de kimseyi ilzam etmediğine işaret etmektedir. Nitekim kendisini hocalarına, talebelerin de kendisine karşı zaman zaman muhalefet ederek aynı meselelerde farklı hükümler verdikleri nadir olmayan olaylardandır.³²

Ebû Hanîfe'nin hem muasır olan âlimler ve talebeleriyle birlikte tesis edip yaşattıkları tenkit ve tartışmaya açık bu ilmi anlayış, engin bir müsamaha ve olgunluk zemini üzerinde temellenerek gelişmiştir. Aslında bu anlayış İslam'ın ilk asırlarında yaşamış İslam âlimlerinin ortak bir özelliği idi.³³

³⁰ Saymerî, s, 13-20; Mekkî, s, 91-107

³¹ Bağdâdî, XIII, 352

³² Ünal, s, 21

³³ Ünal, s, 22; (Bu konuda Hz. Ömer ile bir kadın arasında geçen vakia dikkate şayandır. Hz. Ömer, bir gün hutbe okurken şunları söyler: “Kadınlara mehir verirken aşırı gitmeyin. Eğer onlara çok mehir vermek dünyada hayır ve Allah katında takva göstergesi olsaydı, bunu sizin en üstünüz olan Hz. Peygamber yapardı. O ise, ne kadınlara ve ne de kızlarına on iki ukiyyeden (bir okka, 1282 gramlık bir ölçü birimi) fazla mehir takdir etmedi..” O sırada bir kadın kalkıp şunları söyledi: “Ey Ömer, Allah bize veriyor, sen ise bize haram kılıyorsun?! Yüce Allah kitabında şöyle buyurmuyor mu: ‘O kadınlardan birine kantar kantar mehir vermiş de olsanız, (boşama durumunda) ondan hiçbir şey almayın.’²⁹” Kadının bu sözleri üzerine başını öne eğerek “*Vakkaf indel hak*” ile serfiraz olan şunları söyledi, (Hak karşısında kabullenip duran kimse): “Kadın doğru söyledi, Ömer yanıldı. Ey Ömer, tüm insanlar senden daha anlayışlı. Kurtubî, el-Câmiu Liahkâmi'l-Kur'an, V, 99; İsmail b. Kesir, Muhtasaru İbn-i Kesir, 1/329.

Ebû Hanîfe daha hayattayken ders okutma sırasında talebelerinin kişiliği teşekkül etmiş münakaşa ve araştırmada onları yetiştirmiş, tahsil ve ilim öğrenme devrinde oldukları halde talebelerde içtihat yeteneği gelişmiştir.

Ebû Hanîfe'nin Kur'an ve Sünnete Bakışı

Ebû Hanîfe İslami hükümleri elde etme ve onları anlamada başta Kur'an ve sünneti rehber almıştır. Onun bu tarzı bizlere Hz. Peygamber (s.a.s) ile Muaz arasında geçen bir konuşmayı hatırlatmaktadır. Bu konuşmada Yemen'e kâdı/vâli olarak gönderilen Muaz, Hz. Peygamber'in insanların problemlerini çözmede takip edeceği usulü anlatırken Kitab ve sünneti esas aldığını ve bunlarda da hüküm bulamaz ise içtihat edeceğini ifade etmektedir. Bu olay Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından tasdik görmüş ve bütün müçtehitlerce prensip kabul edilmiştir. İşte bu tarzı Ebû Hanîfe'de de görmekteyiz, âdeta o kendi metodolojisini anlatırken aynı uslubu ifade etmekte ve sahabe yolunu takip etmektedir.

Kendisi bizzat usulünü anlatırken şunları ifade etmektedir: "Allah'ın kitabındaki alırlar kabul ederim. Onda bulamazsam Rasûlullah'ın güvenilir âlimlerce nakledilen malum ve meşhur sünnetiyle amel ederim. Onda da bulamazsam Allah Rasûlü'nün ashabından dilediğim kimsenin görüşünü alırım, fakat iş İbrahim, Şa'bî, Hasan, Atâ... gibi tâbiûndan olan zevata gelince ben de onlar gibi ictehad ederim." demektedir.³⁴

Ebû Hanife başka bir ifadesinde: "Rasûlullah'tan (s.a.s) gelen hadisler baş üstüne, sahabeden gelenleri seçer birini tercih ederiz, fakat toptan terk etmeyiz. Bunlardan başkalarına ait olan hüküm ve ictehadlara gelince biz de onlar gibi ilim adamlarıyız."³⁵

Üstad Ebû Hanîfe'nin en önemli bir özelliği de kıyası çokça kullanması ve birçok meseleye naklin ışığında aklî çözümler bulması olmuştur. Bu yönüyle rey ve içtihadıyla tanınan bir fakihtir. Kendi zamanında rey ve kıyasdaki şöhreti zirveye ulaşmıştır. Hatta onun devrinde ihtilafsız rey ve kıyas fikhin birer kaynağı kabul edilmiştir. Çokça kıyasda bulunması takdîrî fikhin gelişmesine sebep olmuştur. Ebû Hanîfe olaylarla ilgili meselelere hüküm araştırmakla kalmamış naslardan illetler çıkarmış, farazi meseleler düşünmüş, kıyası onlar hakkında da uygulayarak illette müşterek olduğu müddetçe aynı hükmü farazi meselelere de uygulamıştır. Kıyasda

³⁴ Saymerî, s, 10; Bağdadî, XIII, 365; Kamil Musa, s, 147

³⁵ Kamil Musa, s, 147 sah

takdirî fıkıhda çok ilerlediği ve meleke kazandığından zamanında İmamü'l-Kıyasiyyîn olmuş ve bu sıfatla anıla gelmiştir.³⁶

Ebû Hanîfe'nin Eserleri

Ebû Hanîfe'nin imlâ yani öğrencilerine not tutturma şeklinde de olsa bir kitap yazıp yazmadığı konusu tartışılmıştır. Hanefî fakihlerinden Serahsî Mebhut adlı eserinin baştarafında fıkıh alanında ilk eser kişinin Ebû Hanîfe olduğu ifade ederek bu eserinin ismini beyan etmemiştir, demektedir.³⁷

Ebû Hanîfe'nin hayatı hakkında eser vere Mekki ise bu konuda sahabe ve tabiinden sonra ilk tedvin işinin üstad Ebû Hanîfe tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Sahabe ve tabiin Hz. Peygamber'den elde ettiği ilmi birikimi zayi etme durumları söz konusu değildi çünkü onlar anlama kabiliyetlerinin gücüne itimat ediyor ve kalpleri mevcut ilmi muhafaza ediyordu daha sonra ki dönemde Ebû Hanîfe bu ilmin etrafa yayıldığını ve kendilerinden sonra kötü alışkanlıkları olan insanların elinde ilmin zayi olacağı düşüncesiyle Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabeden tevarüs eden ilmî birikimi taharet/temizlik konularından başlayarak belli bablar şeklinde tedvin etmiştir.³⁸

172

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen akaid ve kelâm ile alakalı kitaplar bize kadar intikal etmiş olup kendisine nisbet edilen Müsned'ler talebe ve tâbileri tarafından tedvin edilmiştir. İlimler tarihçisi İbnü'n-Nedîm el-Fihrist adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yûsufe ait birçok kitap ismi veriyorsa da bugün elimizde onun şu birkaç kitabı vardır. Bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye nisbetini ifade edenler arasında İbn Nedîm ile birlikte Kâtip Çelebi, Kureşî ve Fuat Sezgin gibi birçok ilim adamı vardır.

1. el-Müsned, talebeleri tarafından Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadisleri, diğer bir ifadeyle Ebû Hanîfe'nin icihadlarında delil olarak kullandığı hadisleri ihtiva eden bir eserdir. Rivayetlerin toplanmasında veya tasnifinde etkin rol oynayan şahısların adlarıyla anılan ve önemli bir kısmı basılmış olan yirmiyi aşkın Ebû Hanîfe müsnedi mevcuttur (Hindistan 1300; İstanbul 1309; Lahor 1312; Leknev 1318; Kahire 1327; Berlin 1929).

2. el-Fıkhü'l-Ekber, akaide dair olup ehl-i sünnet'in görüşleri özetlenmiştir. Başta I. Goldziher olmak üzere bazı şarkiyatçılar bu eserin Ebû Hanîfe'ye nisbetini sahih görmezlerse de kitabın ona ait olduğunda İslâm âlimleri görüş birliği içindedir.

³⁶ Zeydan, s, 131

³⁷ Serahsî, I, 3; el-Hin, s, 109

³⁸ Mekki, s, 393

3. Fıkhu'l-Ebsat.
4. el-Alim ve'l-Müteallim
5. Risale ilâ Osman el-Bettî
6. Osman el-Betti'ye diğeri bir risalesi
7. el-Vasıyye
8. el-Vasıyye (oğlu Hammad'a)
9. el-Vasıyye (talebesi Ebû Yusuf b. Halid es-Semti'ye)
10. el-Vasıyye (talebesi Kâdı Ebû Yusuf'a)

Ebû Hanîfe'nin Vefatı (h.150)

Ebû Hanîfe'nin vefat tarihinde ihtilaf olmamakla birlikte nasıl vefat ettiği konusunda kaynaklarda farklı rivayetler söz konusudur.

Kaynaklarda Ebû Cafer Mansur'un Ebû Hanîfe'ye kadılık teklifi ve onun da bunu farklı gerekçelerle kabul etmemesi neticesinde hapse düşmesi ve birçok işkenceye maruz kalması üzerinde sıkça durulur. Ebû Hanîfe'nin otorite tarafından kendisine kadılık teklifi yapılmıca reddetmesini makul gösteren önemli bir olayı Mekki şöyle ifade etmektedir: "Ebû Hanîfe Bağdat'a çağrılıp getirilmesinden bahsederken diyor ki:

-Halife beni kadılık için davet etti. Ben de ona bu işe layık olmadığımı bildirdim. Ben: beyyine davacıya, yemin de davalıya düştüğünü bilirim. Fakat kadılık için bu kadarı yetmez. Kadılığa layık olacak kimse senin aleyhine, oğlunun aleyhine ve senin kumandanlarının aleyhine hüküm verecek cesarete bir adam olmalıdır. Bu ise bende yok. Sen beni öyle bir şeye davet ediyorsun ki gönlüm ona asla razı değil!

Bunun üzerine Mansur:

-Sen benim hediyelerimi neden kabul etmiyorsun? dedi.

Ben de şu cevabı verdim:

-Müminlerin emîri bana sırf kendi malından bir şey yollamadı ki ben onu reddetmiş olayım. Eğer kendi malından bir şey gelse onu kabul ederim. Müminlerin emîrinin bana gönderdiği bana gönderdiği hediyeler Müslümanların malından yani beytülmaldendir. Halbu ki Müslümanların beytülmalden benim hiçbir suretle hakkım yok. Ben cepheye gidip savaşlardan değilim ki serhatlerdeki mücahitler gibi beytülmalden hisse

alayım. Mücahitlerin çocuklarından da değilim ki kimsesiz yavrular gibi beytûlmalden bir şey alayım. Fakir de değilim ki yoksullar gibi hisse alayım!

Bunun üzerine Halife:

-Öyle ise makamda dur, kâdılar sana gelsinler, muhtaç oldukları zaman sorsunlar, dedi.³⁹ Bu olay üzerine hapse atılması ve daha sonra işkence veya zehirlenerek öldüğü rivayet edilmektedir.

Beşir b. Velid de Ebû Hanîfe'nin Bağdat'da hapisyanede vefat ettiğini rivayet etmektedir.⁴⁰ Bağdâdî Ebû Hanîfe'nin sahih olan görüşe göre hapisdeyken öldüğünü nakletmektedir.⁴¹ Bazı kaynaklarda da Ebû Hanîfe'nin hapisten çıktıktan sonra zehirlenerek öldürüldüğüne dair rivayetler vardır.⁴² Üstad Ebû Hanîfe'nin vefatıyla ilgili büyük tarihçi Saymerî şu ifadeleri nakletmektedir: “ Ebû Hanîfe, Halife Ebû Cafer Mansur'un talebi üzerine yanına gitti. İçeri girdi. Mansur onun için zehirli bir süt hazırlatmıştı. Ebû Hanîfe yanına oturunca Mansur sütü getirerek içmesini istedi. Ebû Hanîfe şöyle dedi: “ Ben yaşlı bir adamım bu süt mideme sokunur, benim gibi birisi süt içmez. Ebû Cafer içeceksin diye zorladı, bunun üzerine Ebû Hanîfe içti, sonra Mansur'un yanından kalktı ve Mansur nereye gidiyorsun deyince Ebû Hanîfe gönderdiğin yere diye cevap verdi daha sonra hapisyaneye gitti ve orada vefat etti.⁴³

Ebû Hanîfe'nin kâdılık makamını kabul etmemesi ile yukarıda verdiğimiz diyaloglara uygun olan birçok rivayet söz konusudur. Aslında İmam Ebû Hanîfe'nin bu görevi kabul etmeme gerekçesi bu vazifenin ağır ve sorumluluğuyla beraber içinde yaşadığı toplumun idarecilerinin zafiyetlerinden kaynaklanan problemlerle bu işi tam yapamayacağına kanaat getirmesi de önemli bir hususdur. Zira Halife Ebû Cafer Mansur ile aralarında geçen birçok görüşmede Ebû Hanîfe idarecilerin İslam fıkına uygun olmayan birçok uygulamalarının kendisi tarafında tasdik memuru olma durumunun ilme ve şahsiyetine yakışmadığını anlamıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin hayattayken ehl-i beyte karşı yapılan haksız uygulamalara da bizzat şahit olması onun idarecilerin adaletine tam güvenmediğini de ortaya koymaktadır.

³⁹ Mekkî, s, 191

⁴⁰ Zehebî, s, 30

⁴¹ Bağdâdî, Hatîb, III, 329

⁴² Saymerî, s, 87

⁴³ Saymerî, s, 87

Ebû Hanîfe haklı şöhreti ve kendisini sevenlerin çokluğundan dolayı cenazesinde aşırı izdiham olmuş ve cenaze namazı tam altı kere kılınmıştır, nihayet ikinci vaktinde ancak defnedilebilmiştir. Bağdat'da Hayzürân kabristanının doğu tarafına defnedilmiştir,⁴⁴ Kabrin bulunduğu yer bugün itibariyle Bağdat'ta kendisine nisbetle Âzamiye diye anılan mahallededir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Sonuç

Ebû Hanîfe İslam âleminin gelmiş geçmiş en büyük şahsiyetlerinden olup günümüzde kendi lakabına izafe edilen Hanefi mezhebinin kurucusu olmuş bir büyük üstaddir. Müslümanların temel gayesi olan Kur'an ve Sünnetin anlaşılması uğrunda bir ömür harcayan Ebû Hanîfe Allah'ın ve Rasulünün muradını kendi metodolojisi içerisinde anlayıp İslam'ın pratiğe yansıyan yönünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bugün milyonlarca insanın İslam'ın amelî yönünü tatbik etmesinde en büyük mezhebi kurmuştur. Kur'an'ın akla verdiği önemi en iyi kavrayan ilim ehlerinden biri belki de en önde geleni olup bunun hakkını vermeye çalışmıştır. Bu faaliyet içerisinde bulunurken taassub ve tutuculuktan uzak kalarak daha farklı anlayışlar ve kavrayışları da takdirle karşılama gayet rahat ve nazik davranmıştır. Hakkın hatırını yüce tutup şahsi menfaatlar karşısında eğilmemiş ve bu uğurda canını bile vermektan geri durmamıştır.

Conclusion

Abu Hanifa was a great master, the greatest figure of the Islamic world has ever known, the founder of the Hanafi sect, which is associated with his name, now. Abu Hanifa who spend a lifetime for the sake of understanding the basic purpose of the Qur'an and the Sunnah for Muslims; tried to understand and to demonstrate Requirement of Allah (C.C) and the Messenger and has tried to show practical aspects of Islam within his methodology. He has established the largest sect to apply the Amelia aspects of Islam for millions of people today. He was one of, perhaps the most prominent scholars who best grasp the importance that the Qur'an attaches to mind and has tried to give its right. He stood away from conservatism and bigotry during this activity and acted very comfortable and nice meeting the appreciation of different insights and understanding. By holding the sake of Allah (Hak) supreme, he has not stooped against personnel interests and he has not refrained from even giving his life to this cause.

⁴⁴ Saymerî, s, 88

KAYNAKÇA

Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, Tarih-i Bağdâd, (öl:463), Beyrut, 2011

Hamîdullah Muhammed, İslam Hukuku Etüdleri, İstanbul, 1984.

el-Hın, Mustafa Saîd, Dirasetün ve Tarihiyyetün Lilfikhi ve Usûlihi, Dimeşk, 1983

İbn Hacer Heysemi, Hayratü'l-Hısan, Beyrut, fi Menakibi'l İmami'l Azami Ebi Hanifete'n-Numan, Beyrut, tsz.

İbn-i Kesîr, İsmail b. Kesir, Muhtasaru, (I-III), Beyrut, tsz.

Kamil Musa, el-Medhal İla Teşrii'l-İslamî, Beyrut, 1989.

Kevseri, Muhammed Zâhid, Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadisuhum, (tah: Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, (ö.671/1273), el-Câmiuli Ahkami'l-Kur'an, (I-XXII), Beyrut, ts. Mekki, Menakıbu Ebi Hanife, Beyrut, 1981.

Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali (öl:436), Ahbâru Ebi Hanife ve Ashabihi, 1974, Beyrut.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, Kitabu'l-Mebcut Lişemsiddin's Serahsî,(I-XXX), Beyrut, 1989.

Uzunpostalcı, Mustafa, DİA, "Ebû Hanife" Maddesi, İstanbul, 1994.

Ünal İsmail Hakkı, İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara, 1994

Zehebî, Menakıbu'l-İmam Ebi Hanife ve sahibeyhi, Kahire, tsz.

Zeydan Abdülkerim, el-Medhal Lidirâseti's-Şeriati'l-İslamî, tsz.

